УДК 343.2 **DOI https://doi.org/10.32782/2522-9656/2026-20-5**

Корабель Марія Георгіївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно – правових дисциплін,
кримінального права та процесу
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди
ORCID ID: 0000-0002-8703-7003

Димитрієва Тетяна Віталіївна,
доктор філософії (PhD) у галузі права
ORCID ID: 0000-0003-1156-9190

МАЛОЛІТНЯ ОСОБА ЯК ПОТЕРПІЛИЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ ТА ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

A MINOR PERSON AS A VICTIM IN CRIMINAL LAW AND PROCESS OF UKRAINE: THEORETICAL AND APPLIED

Анотація. У статті досліджено теоретико-прикладні аспекти визначення малолітньої особи як потерпілого у кримінальному праві України. Обґрунтовано, що проблема правового статусу малолітнього потерпілого має комплексний міжгалузевий характер та охоплює питання матеріального кримінального права, кримінального процесу, представництва інтересів дитини й реалізації принципів відновного правосуддя. Проведений аналіз положень Кримінального кодексу України та Кримінально процесуального кодексу України засвідчив відсутність єдиного узгодженого підходу до визначення поняття потерпілого, що породжує низку теоретичних суперечностей і практичних труднощів у правозастосовній діяльності.

Встановлено, що у кримінальному праві потерпілий традиційно розглядається як фізична особа, якій кримінальним правопорушенням заподіяно фізичну, моральну чи майнову шкоду, тоді як процесуальне законодавство закріплює значно ширше нормативне розуміння цієї категорії. Наголошено, що така неузгодженість негативно впливає на забезпечення прав та законних інтересів малолітніх осіб як найбільш уразливої категорії учасників кримінально-правових відносин.

Обґрунтовано, що малолітня особа може визнаватися потерпілим у кримінально-правовому значенні незалежно від рівня її процесуальної дієздатності, оскільки вирішальним критерієм є факт заподіяння шкоди охоронюваним законом правам та інтересам дитини. Особливу увагу приділено проблематиці застосування ст. 46 Кримінального кодексу України щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Доведено, що у випадках, коли потерпілим є малолітня особа, примирення не може зводитися виключно до формального волевиявлення законного представника, оскільки воно не завжди відображає реальні інтереси та внутрішнє ставлення дитини до вчиненого кримінального правопорушення.

Зроблено висновок про необхідність удосконалення кримінального законодавства шляхом трансформації імперативного характеру ст. 46 Кримінальний кодекс України у диспозитивний, що дозволить суду здійснювати індивідуалізовану оцінку відповідності примирення

інтересам малолітнього потерпілого. Наголошено, що подальший розвиток правового регулювання статусу малолітнього потерпілого має здійснюватися з урахуванням принципу пріоритетності інтересів дитини, міжнародних стандартів захисту прав дитини та сучасних тенденцій гуманізації кримінально-правової політики держави.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, малолітня особа, потерпілий в кримінальному праві, потерпілий в кримінальному процесі, звільнення від кримінальної відповідальності, етичні стандарти правничої діяльності, конституційні гарантії прав дитини, порівняльне правознавство.

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of defining a minor as a victim under Ukrainian criminal law. It is argued that the issue of the legal status of a minor victim is complex and interdisciplinary in nature, encompassing matters of substantive criminal law, criminal procedure, the representation of the child’s interests, and the implementation of restorative justice principles. An analysis of the provisions of the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine revealed the absence of a single, consistent approach to defining the concept of a victim, which gives rise to a number of theoretical contradictions and practical difficulties in law enforcement.

It has been established that in criminal law, a victim is traditionally regarded as a natural person who has suffered physical, moral, or property damage as a result of a criminal offense, whereas procedural legislation enshrines a significantly broader normative understanding of this category. It is emphasized that such inconsistency negatively affects the protection of the rights and legitimate interests of minors as the most vulnerable category of participants in criminal legal relations.

It is argued that a minor may be recognized as a victim in the criminal law sense regardless of the level of their legal capacity, since the decisive criterion is the fact that harm has been caused to the child’s rights and interests protected by law. Particular attention is paid to the issue of applying Article 46 of the Criminal Code of Ukraine regarding exemption from criminal liability in connection with reconciliation between the offender and the victim. It is demonstrated that in cases where the victim is a minor, reconciliation cannot be reduced solely to a formal expression of will by the legal representative, as it does not always reflect the child’s actual interests and inner attitude toward the criminal offense committed.

The conclusion is drawn that it is necessary to improve criminal legislation by transforming the mandatory nature of Article 46 of the Criminal Code of Ukraine into a discretionary one, which will allow the court to conduct an individualized assessment of whether reconciliation aligns with the interests of the minor victim. It is emphasized that the further development of legal regulation of the status of a minor victim must be carried out taking into account the principle of prioritizing the child’s interests, international standards for the protection of children’s rights, and contemporary trends toward the humanization of the state’s criminal justice policy.

Key words: criminal liability, criminal offense, minor child, victim in criminal law, victim in a criminal trial, exemption of a person from criminal liability, ethical standards of legal practice, constitutional guarantees of children’s rights.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення належного кримінально-правового захисту малолітніх осіб посідає важливе місце в сучасній доктрині кримінального права, що зумовлено їх підвищеною вразливістю до кримінально-протиправних посягань та необхідністю формування ефективних механізмів захисту їх прав і законних інтересів. Особливого значення у цьому контексті набуває визначення кримінально-правового статусу малолітньої особи як потерпілого.

У доктрині кримінального права категорія потерпілого традиційно пов'язується із заподіянням кримінальним правопорушенням шкоди охоронюваним кримінальним законом правам та інтересам конкретної особи. Водночас законодавче регулювання правового становища потерпілого характеризується міжгалузевою диференціацією та відсутністю єдиного узгодженого підходу до визначення його поняття і змісту. Зазначена проблема набуває особливої складності у випадках, коли потерпілим у кримінальному правопорушенні є малолітня особа, кримінально-правовий статус якої має визначатися з урахуванням не лише факту заподіяння шкоди охоронюваним законом правам та інтересам, а й вікових особливостей дитини.

Саме зазначені обставини зумовлюють необхідність комплексного теоретичного осмислення поняття та змісту кримінально-правового статусу малолітньої особи як потерпілого, а також визначення особливостей врахування її інтересів під час застосування кримінально-правових інститутів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти кримінально-правового статусу потерпілого, особливості визнання малолітньої особи потерпілою від кримінального правопорушення, а також питання забезпечення її прав та законних інтересів досліджувалися у працях таких науковців, зокрема: Ісраєлян А.О., Плисюк Н. М. та інші.

Метою статті є дослідження кримінально-правового статусу малолітньої особи як потерпілого, визначення особливостей реалізації та захисту її прав і законних інтересів та обґрунтування підходів до їх врахування під час застосування кримінально-правових інститутів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз положень КК України дає підстави стверджувати, що законодавець використовує категорію «потерпілий», однак не закріплює визначення у межах матеріального кримінального права. Зокрема, ст. 46 КК України «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим» [4] не визначає, кого саме слід вважати потерпілим для застосування зазначеної норми, обмежуючись лише встановленням умов звільнення від кримінальної відповідальності. Також визначення «потерпілий» закріплені і в інших статтях КК України, а саме: ч. 2 ст. 66 КК «надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення», ст. 91-1 КК «В інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством…», п.1 ч. 3 ст. 76 КК «попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого» тощо.

Водночас відповідне роз'яснення міститься у п. 4 ППВСУ «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності», де зазначено, що «потерпілим може бути лише фізична особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду,

яку визнано потерпілим відповідно до КПК України» [7]. Водночас наведене роз’яснення Пленуму Верховного Суду України не може розглядатися як універсальна методологічна основа для формування загального кримінально-правового розуміння потерпілого у КК України, оскільки відповідні положення орієнтовані переважно на окремі категорії потерпілих, що враховують специфіку застосування кримінально-правових норм. Саме тому визначення поняття потерпілого у кримінальному праві потребує більш комплексного, системного та диференційованого підходу, заснованого на положеннях кримінального закону, доктринальних напрацюваннях та сучасній правозастосовній практиці.

Водночас у правозастосовній діяльності вбачається суттєва відмінність між кримінально-правовим розумінням потерпілого та його процесуальним визначенням. У матеріально-правовому аспекті потерпілим від кримінального правопорушення визнається виключно фізична особа, якій заподіяно фізичну, моральну чи майнову шкоду. Натомість у ст. 55 КПК України законодавець закріплює ширше тлумачення потерпілого: «Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди» [5]. Плисюк Н.М. зазначає: «Ознаки потерпілої особи також мають конструктивне значення, впливають на криміналізацію та декриміналізацію діяння, є визначальними при розмежуванні кримінально протиправної та суспільно корисної поведінки, впливають на кримінально-правову кваліфікацію, диференціацію кримінальної відповідальності та індивідуалізацію при призначенні покарання.» [6, с. 330]. Не виникає сумнівів, що доцільним є запровадження єдиного узгодженого визначення потерпілого від кримінального правопорушення з метою усунення колізій між матеріальним і процесуальним кримінальним законодавством.

У межах даного дослідження особливого значення набуває питання: чи може малолітня фізична особа виступати потерпілим в кримінальному провадженні. Так, питання звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку з примиренням винного з потерпілим, передбачене ст. 46 КК України, є одним із тих аспектів, що потребують додаткової уваги законодавця та належного нормативного уточнення. Водночас, норми процесуального права закріплюють наступне визначення, в ч. 11 ст. 3 КПК України визначено: «малолітня особа – дитина до досягнення нею чотирнадцяти років» [5]. Зазначена норма передбачає можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності за наявності сукупності умов, зокрема примирення з потерпілим та відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди.

Однак у випадку малолітнього потерпілого постає складна теоретична і практична проблема, пов'язана з формуванням та вираженням волі щодо примирення. Малолітня особа через вікові особливості не здатна повною мірою усвідомлювати юридичне значення примирення та його правові наслідки. Відповідно її інтереси представляють законні представники, які здійснюють юридично значимі дії від її імені. Проте волевиявлення законного представника не завжди тотожне внутрішньому ставленню самої малолітньої особи до події кримінального правопорушення та до особи правопорушника. Так, наприклад, у разі вчинення крадіжки майна у малолітньої особи – інтереси дитини та її законних представників здебільшого є узгодженими, оскільки вони зацікавлені насамперед у поверненні викраденої речі або відшкодуванні заподіяної майнової шкоди. У такому випадку примирення може об'єктивно відповідати інтересам малолітнього потерпілого. Натомість у випадку заподіяння легких тілесних ушкоджень малолітній особі, зокрема якщо таке діяння було вчинене у присутності однокласників, шкода може мати не стільки фізичний, скільки психологічний та соціальний характер. «Публічність приниження» здатна вплинути на самооцінку дитини, її становище в колективі однолітків та подальшу соціалізацію. У такій ситуації формальна згода законного представника на примирення (наприклад, з огляду на незначний ступінь тілесних ушкоджень або відсутність тривалого лікування) не завжди відображає внутрішнє ставлення самої дитини до події та особи правопорушника. Відповідно, у кожному конкретному випадку суд повинен першочергово з'ясувати та врахувати інтереси й позицію малолітнього потерпілого з урахуванням його віку та рівня розвитку, а вже після цього оцінювати волевиявлення законних представників. Лише за таких умов інститут примирення не набуде формального характеру та відповідатиме забезпеченню інтересів дитини.

У цьому контексті виникає питання співвідношення формального представництва та реального інтересу дитини. Чи можна вважати, що примирення, здійснене законним представником, повною мірою відповідає суті інституту звільнення від кримінальної відповідальності, який передбачає досягнення соціально-правового компромісу між винним та потерпілим? Адже примирення як підстава звільнення має не лише формально-юридичний, а й оціночний характер, пов'язаний із внутрішнім прийняттям потерпілим факту відшкодування шкоди та припинення конфлікту. Питання визначення малолітньої особи потерпілим у кримінально-правовому аспекті виходить за межі формального встановлення віку та потребує комплексного аналізу з урахуванням природи примирення, представництва інтересів дитини та забезпечення її інтересів.

Слушною вбачаться позиція Ісраєлян А. О., відповідно до якої особи, які не досягли чотирнадцятирічного віку, можуть брати участь у процедурі

примирення лише разом із законним представником, що зумовлено їх віковою неспроможністю повною мірою усвідомлювати правові наслідки такого рішення. Водночас участь законного представника є обов’язковою у належного виконання умов звільнення від кримінальної відповідальності передбаченої ст. 46 КК України [1, с. 109].

Надання малолітнім особам можливості реалізації права на примирення через інститут законного представництва узгоджується із сучасними тенденціями розвитку кримінально-правової політики, спрямованої на гуманізацію кримінальної відповідальності, посилення ролі потерпілого та впровадження відновних механізмів реагування на кримінальні правопорушення. Такий підхід забезпечує поєднання потреби у захисті прав дитини з досягненням цілей соціальної справедливості та відновлення порушених прав.

Водночас практична реалізація окресленої моделі стикається з проблемою нормативної конструкції Кримінального кодексу України, зокрема імперативного характеру припису, закріпленого у ст. 46. Норма сформульована таким чином, що за наявності передбачених у ній умов суд зобов’язаний звільнити особу від кримінальної відповідальності. Такий підхід обмежує можливість індивідуалізованої оцінки обставин примирення, у тому числі перевірки його відповідності інтересам малолітнього потерпілого.

У випадках, коли примирення формально відповідає вимогам закону (наявність заяви, відшкодування шкоди, відсутність заперечень законного представника), проте викликає сумніви щодо добровільності чи реального врахування інтересів дитини, суд фактично позбавлений дискреції для відмови у застосуванні ст. 46 КК України. Це створює колізію між імперативністю норми та потребою забезпечення підвищених гарантій захисту прав малолітнього.

У зв’язку з цим доцільним видається трансформування конструкції відповідної норми з імперативної у диспозитивну, передбачивши право, а не обов’язок суду звільняти особу від кримінальної відповідальності у разі примирення. Надання суду дискреційних повноважень дозволило б здійснювати всебічну оцінку не лише формальних підстав, а й змістовних аспектів примирення його добровільності, відсутності тиску, реального відновлення порушених прав та відповідності інтересам дитини.

Відповідно, зміна характеру повноважень суду у межах ст. 46 КК України сприятиме узгодженню інституту звільнення від кримінальної відповідальності з принципами відновного правосуддя, забезпеченню балансу приватних і публічних інтересів та підвищенню стандартів захисту прав малолітніх потерпілих у кримінальному провадженні.

Висновки. Проблема визначення малолітньої особи як потерпілого у кримінальному праві України має не лише теоретичне, а й вагоме практичне значення, оскільки безпосередньо пов’язана із забезпеченням належного рівня

захисту прав та інтересів дитини у сфері кримінально-правових відносин. Аналіз положень КК України та КПК України свідчить про відсутність єдиного законодавчого підходу до визначення поняття потерпілого, що зумовлює виникнення колізій між матеріальним і процесуальним кримінальним правом. У межах кримінально-правової доктрини потерпілий розглядається переважно як фізична особа, якій кримінальним правопорушенням заподіяно фізичну, моральну чи майнову шкоду, тоді як процесуальне законодавство істотно розширює зміст цієї категорії. Така неузгодженість негативно впливає на правозастосовну діяльність та ускладнює реалізацію прав потерпілих, особливо у випадках, коли потерпілою стороною є малолітня особа.

Малолітня особа може виступати потерпілим у кримінально-правовому значенні незалежно від обсягу її процесуальної дієздатності, оскільки вирішальним критерієм є сам факт заподіяння шкоди охоронюваним кримінальним законом правам та інтересам дитини. Водночас специфіка правового статусу малолітнього потерпілого полягає у необхідності поєднання формального представництва його інтересів законними представниками із забезпеченням реального врахування позиції та інтересів самої дитини. Особливої актуальності це питання набуває у контексті застосування положень ст. 46 КК України щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. У випадках, коли потерпілим є малолітня особа, примирення не може зводитися виключно до формального волевиявлення законного представника, адже таке рішення не завжди відображає внутрішнє ставлення дитини до події кримінального правопорушення та його наслідків.

Проте, імперативна конструкція ст. 46 КК України обмежує можливість суду здійснювати повноцінну оцінку відповідності примирення інтересам малолітнього потерпілого. За наявності формально визначених законом умов суд фактично позбавлений можливості враховувати психологічний стан дитини, особливості сприйняття нею кримінального правопорушення, наявність можливого тиску з боку інших осіб чи реальне відновлення її порушених прав. Такий підхід не повною мірою відповідає сучасним принципам захисту прав дитини та концепції відновного правосуддя, відповідно до якої у центрі уваги мають перебувати інтереси потерпілого, а не лише формальне виконання умов закону.

Доцільним видається вдосконалення кримінального законодавства шляхом трансформації імперативного характеру ст. 46 Кримінальний кодекс України у диспозитивний, надавши суду право, а не обов'язок звільняти особу від кримінальної відповідальності у разі примирення з потерпілим. Надання суду дискреційних повноважень дозволить забезпечити індивідуалізований підхід до оцінки обставин кримінального правопорушення, перевіряти добровільність примирення, реальність відшкодування шкоди, а також відповідність такого рішення інтересам малолітньої особи.

Перелік використаних джерел:

1. Ісраєлян А.О. Особливості звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв’язку з примиренням винного з потерпілим, якщо потерпілим є неповнолітня особа. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2019. №39. С. 107–110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2019_39_26

2. Ісраєлян А.О. Особливості реалізації права на примирення неповнолітніми потерпілими у контексті ст. 46 КК України. *Правове життя сучасної України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.): у 2 т. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 365–368. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f22f9ba8-f4a2-43bc-b5f4-8cbcd51b8cfe/content

3. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

4. Кримінальний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?find=1&text

5. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&tex

6. Плисюк Н. М. Поняття та види потерпілої особи за кримінальним законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Том 3. Вип. № 87.* 2025. С. 326–330. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.3.49

7. Постанова Пленуму ВСУ «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05?find=1&text

References:

1. Israielian, A.O. (2019). Osoblyvosti zvilnennia osoby vid kryminalnoi vidpovidalnosti u zviazku z prymyrenniam vynnoho z poterpilym, yakshcho poterpilym ye nepovnolitnia osoba. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu.* Seriia: Yurysprudentsiia. No. 39. PP. 107–110. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2019_39_26.

2. Israielian, A.O. (2019). Osoblyvosti realizatsii prava na prymyrennia nepovnolitnimy poterpilymy u konteksti st. 46 KK Ukrainy. Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Odesa, 17 trav. 2019): u 2 Vol. Odesa: Vyd. dim «Helvetyka». Vol 2. PP. 365–368. Retrieved from: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f22f9ba8-f4a2-43bc-b5f4-8cbcd51b8cfe/content.

3. Konstytutsiia Ukrainy. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?find=1&text

5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&tex

6. Plysiuk, N. M. (2025) Poniattia ta vydy poterpiloi osoby za kryminalnym zakonodavstvom Ukrainy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu.* Seriia: Pravo. Vol. 3. Issue. № 87. PP. 326–330. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.3.49

7. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy «Pro praktyku zastosuvannia sudamy Ukrainy zakonodavstva pro zvilnennia osoby vid kryminalnoi vidpovidalnosti». Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05?find=1&text

Дата першого надходження статті до видання: 25.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 26.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)